

Det akademiska fältet och makten

YLVA HASSELBERG

Uppsats framlagd vid det *Svenska Historikermötet* 2005, Uppsala 22–24 april

Pierre Bourdieu's *Homo Academicus* är ett klassiskt verk, i vilket akademien som fält behandlas framför allt med utgångspunkt i de stora förändringar som skedde vid europeiska universitet i samband med omvandlingen från det traditionella elituniversitetet till massuniversitetet. Bourdieu analyserar vad som händer när universitetsprofessorerna kompletteras med nya lärargrupper för att klara de stora undervisningsuppgifterna, och han analyserar maktbalansen mellan olika institutioner på det akademiska fältet: universitetsinstitutionen, ämnet och fakulteten.¹ Vinsten med ett sådant angreppssätt är att vetenskapssyn och kunskapssyn relateras till utvecklingen av tekniker, rutiner och institutioner på fältet, och att dessa i sin tur relateras till makt och intresse. Mig veterligen föreligger ingen studie som för en sådan diskussion angående 1990-talet i Sverige. Perioden har dock varit präglad av stora omvälvningar, som också har inneburit ett förstärkt fokus på FoU som tillväxtskapande och ett centralt policyområde. Ju mer centralt ett område blir desto mer resurser koncentreras till detta område, vilket i sin tur gör en analys av maktanspråk och maktförhållanden än mer intressanta. Föreliggande uppsats är ett försök att diskutera vilka områden och frågor inom det akademiska fältet som skulle vara spännande att ta med i en fältanalys, utifrån den

¹ Bourdieu, P., M. Rosengren, et al. (1996). *Homo academicus*. Eslöv, B. Östlings bokförl. Symposion.

existerande kunskapen om de svenska universitetens utveckling under 1990-talet, och hur man kan tänka sig att arbeta med den Bourdieuska begreppsapparaten när man undersöker detta område. Textens syfte är att utgöra en del av det teoretiska förarbetet inom ett forskningsprojekt med syfte att undersöka universitetslärares/forskares eventuella deprofessionalisering under 1990-talet.

Vetenskapen som fält

Fältbegreppet är användbart när man ska undersöka ett område som har sina egna institutioner i form av regler, positioner och organisationer. Fältet avgränsas genom existensen av en doxa, en minsta gemensamma nämnare värderingsmässigt sett, som alla aktörer på fältet accepterar. Om man inte accepterar doxan kan man inte vara en aktör på fältet. Det går till exempel inte att vara aktör på det ekonomiska fältet och säga sig vara ointresserad av att tjäna pengar, eller att vara konstnär och anse att konsten inte är av vikt. När det gäller vetenskapen tror jag att det är rimligt att säga att doxan är att vetenskapen har ett värde. Det är inte klart för mig om detta också innebär att man anser att vetenskapen och den vetenskapliga kunskapen är ett värde *i sig*, och om det också betyder att man för att kunna vara en aktör på fältet måste anse att vetenskaplig kunskap är en särskild typ av kunskap. I själva verket tror jag att det finns goda skäl att anta att det finns aktörer på fältet som inte delar denna övertygelse. Den internationella samhällsvetenskapliga litteraturen om universitetens och forskningens utveckling, kanske framför allt de inflytelserika författarna bakom *The new production of knowledge* och *Rethinking science* hävdar i själva verket övertygelsen att vetenskaplig kunskap har ett värde främst genom sin bredare samhällsrelevans.² De hävdar också att vetenskaplig kunskap i allt högre grad kommer att

² Gibbons, M. (1994). The new production of knowledge: the dynamics of science and research in contemporary societies. London, Sage.

, Nowotny, H., P. Scott, et al. (2001). Re-thinking science: knowledge and the public in an age of uncertainty. Cambridge, Polity Press.

utsättas för påverkan utifrån, och för att diskutera detta använder de begreppen *transparens*, *heterogenitet* och *mångdisciplinaritet*. Med dessa begrepp vill de skissera en utveckling som innebär att universiteten inte ensamma kommer att ha monopol på att formulera vetenskapliga problem. *Heterogenitet* och *mångdisciplinaritet* utgör tillsammans ett påstående om var och av vilka vetenskapliga problem kommer att formuleras i framtiden. Jag tycker det är ganska lätt att begripa innebörden i dessa begrepp, och förstå den historiska (i meningen faktiska) verklighet som ligger bakom användningen, nämligen existensen av industrifinansierad forskning inom universiteten, där problem inte nödvändigtvis formuleras och löses inom en akademisk kontext, och gränsen mellan vetenskap och industri kanske inte heller är knivskarp.

Det tredje begreppet, *transparens*, kräver mer eftertanke.³ Det finns ingen klarlagd historisk utvecklingslinje som svarar mot begreppet *transparens* i texten. Vad det tycks betyda är att det omgivande samhället ges möjlighet att förstå de verksamheter som pågår inom universiteten. Frågan är om det omgivande samhället också ska ges möjlighet att kontrollera vad som händer inom universiteten? Vilka ska i så fall räknas in i samhället? Denna fråga har den franske vetenskapshistorikern Dominique Pestre på ett mycket explicit sätt satt fingret på i en artikel där han konstaterar att talet om samhällelig intervention i forskningen inte alls klargör vem som kan tänkas ha rätt att representera samhällsintresset.⁴ Och på vilken nivå ska detta intresse antas spela en roll? Ska

³ Begreppshistoriskt är *transparens* intressant för att dess historia avslöjar åtskilligt om dess konnotationer och kanske ger oss en vidgad insikt i vad det skulle kunna betyda. Om man gör en google-sökning på "transparency" får man dags dato 7 110 000 träffar. Om man går igenom de första 100 för att skaffa sig en överblick över vilka typer av frågor och dokument som har en relation till "transparency" finner man att majoriteten av alla webbsidor som behandlar *transparens* är inriktade på korruption och korruptionsbekämpning. Det finns också ett inte föraktligt antal sidor som diskuterar företeelser som accreditering och certifiering (av procedurer, utbildningar, etc), "accountability" och "good governance". WTOs definition av "transparency" är som följer: "degree to which trade policies and practices, and the process by which they are established, are open and predictable (/www.wto.org/ 2005-03-17). I huvudsak tycks *transparens* ha att göra med korruption, utvärdering och kvalitetssäkring. Nyckeln till en förståelse av den historiska utveckling som ligger bakom detta får man i Michael Powers *The audit society. Rituals of verification*. (Oxford 1997). I Powers bok (kap. 2) spåras den ökade samhällliga betoningen på utvärdering och revision tillbaka till ett antal uppmärksammade finansiella skandaler under 1980- och 1990-talen. Krav på ökad *transparens* är alltså ett led i samhällets riskminimering, eller strategier för att uppnå en upplevd nivå av trygghet och riskminimering.

⁴ Pestre, D. (2003). "Regimes of knowledge production in society: towards a more political and social reading." *Minerva*(41): 245-261.

insikt i och påverkan av det akademiska fältet ske på en nivå som innebär att folkvalda politiker fördelar resurserna till fältet och förväntar sig att också få en redovisning av vad de har använts till? Detta skulle vara en definition av transparens som innefattar det system vi redan lever i. Eller betyder transparens att det omgivande samhället, i meningen gemene man, ska ha rätt att förstå och kanske även påverka forskningens problemformuleringar och resultat? Detta skulle vara en betydelse av transparens som innebar att man öppnade för omförhandling om vad vetenskap är.

Med detta har jag också sagt att doxan, på det akademiska fältet liksom på alla andra fält, kan bli föremål för omförhandling. Man kan inte vara aktör på det akademiska fältet och tycka att vetenskap är oviktigt, men olika aktörer på fältet kan ha olika uppfattning om vad vetenskap innebär, d v s vilka minimikraven på att ett alster eller en utsaga ska definieras som vetenskaplig, är. Detta är en gränsdragning som ur ett fältperspektiv är mer intressant än optimumnormerna, vad som definieras som ”god vetenskap”, något som det på det akademiska fältet råder olika meningar och också öppna konflikter om.⁵ Vad som över huvud taget definieras som vetenskap är dock mer centralt, eftersom det är den definitionen som bestämmer vem som ska släppas in på eller stängas ute från fältet. Definitionen av vetenskap åtföljs av andra gränsdragningar: vem är vetenskapsman/kvinna, vad utmärker vetenskaplig verksamhet, etc.

Kampen om doxan och de nya grupperna

Enligt Bourdieu utmärks ett fält av att det finns konkurrerande grupper av aktörer på fältet, vilka har olika intressen. På varje fält finns en grupp av dominerande och en grupp som dominerar. De som dominerar har tillgång till majoriteten av kapitalet. I Homo Academicus illustreras denna tes av utbildningsrevolutionens tillskapande av nya grupper inom universitetet, vilka inte fick tillgång till den karriärstege som traditionellt existerat inom universiteten, utan snarast blev ett

⁵ Om minimikrav och optimumnormer, se Torstendahl, R. (1994). Reglerade minimikrav och optimumnormer.

proletariat av vikarier och adjunkter. En annan utvecklingslinje som också bidrog till tillskapandet av nya grupper var den ämnesmässiga expansionen: samhällsvetenskaperna uppgång och vissa äldre ämnens relativa tillbakagång.⁶ Det akademiska fältet växte alltså under 1960- och 1970-talen och blev mer heterogent socialt och klassmässigt.⁷ Liksom det på varje fält finns grupper av underordnade och överordnade (en professor i Uppsala vs. En högskoleadjunkt i Gävle) finns det också grupper som konkurrerar om makten på fältet, men med hjälp av olika slags kapital. Ett fält har både en upp-nerskala och en höger-vänsterskala. Höger-vänsterskalan avser vilken typ av kapital det är fråga om, kapital som är specifikt för fältet (vetenskaplig produktion, titlar, redaktörskap för viktiga tidskrifter, etc.) eller kapital som egentligen hänför sig till ett rum som ligger utanför fältet (goda kontakter med utbildningsministern, att vara en omskriven populärvetenskaplig författare, eget företag för att exploatera de egna vetenskapliga upptäckterna, etc.). Det finns alltså möjlighet att välja strategi för att skapa sig en position på fältet, att vända sig inåt fältet och försöka uppnå de mest prestigefyllda positionerna, eller att vända sig utåt. Den ena positionen skulle kunna (för en historiker) exemplifieras med en Rolf Torstendahl och den andra med en Dick Harrison. Inom de två huvudfärorna finns det förstås många olika strategier och positioner. Valet av strategi och den position man förvärvar som resultat tenderar att föra med sig *smak* och värderingar.⁸ Det är sällan man hör en teoretiskt avancerad professor med många internationella kontakter hävda att graden av vetenskaplig kvalitet är betingad av hur många besök man gjort på insnöade landsortsarkiv. Det är också mycket ovanligt att framgångsrika populärvetenskapliga författare anser att smala teoretiska artiklar i engelskspråkiga tidskrifter bör vara det enda kriteriet på kvalitet. Definitionen på

⁶ Bourdieu, P., M. Rosengren, et al. (1996). Homo academicus. Eslöv, B. Östlings bokförl. Symposion.

⁷ För en översikt över den akademiska professionens utveckling under den här övergångsperioden i Västeuropa och USA, se Clark, B. R. (1987). The academic profession: national, disciplinary and institutional settings. Berkeley, University of California Press.

⁸ *Smak* relaterar till Bourdieus begrepp ”distinction”, se Bourdieu, P. and R. Nice (1984). Distinction: a social critique of the judgement of taste. Cambridge, Mass., Harvard University Press.

kvalitet, som det synes mig rimligt att vi här definierar som en del av *smaken*, varierar med den habitus den individuella aktören besitter.

När det gäller det svenska akademiska fältet av idag, vill jag ifrågasätta om det inte har tillkommit ytterligare grupper som en konsekvens av förändringarna inom utbildningspolitiken, samt inom den offentliga sektorn mer generellt. Bourdieus analys i *Homo Academicus* avser en expansion av det akademiska fältet genom tillkomsten av ett slags proletariat, som inte får samma villkor som universitetets gamla kärngrupp, professorerna. Detta var dock grupper som tillägnade sig det akademiska fältets värderingar så tillvida som det var deras mål att också få del av de privilegier som den gamla professorsklassen haft: anställningstrygghet, karriärvägar etc. Det har också, åtminstone under det sista decenniet, varit ett officiellt politiskt mål att avskaffa ”det undervisande proletariatet”, genom två olika metoder. För det första har det varit officiell politisk hållning att söka få universitetsadjunkterna att disputera, för att på det sättet uppnå lektorsbehörighet. För det andra har den skarpa gränsen mellan undervisande och forskande personalgrupper luckrats upp, eller åtminstone har det varit ett politiskt mål att göra det; lektorer har uppmuntrats att forska och söka forskningsmedel, forskare med forskningsmedel har uppmuntrats att undervisa.

Samtidigt som det har gjorts försök att assimilera de grupper som inträdde på det akademiska fältet i och med utbildningsexplosionen, har dock nya områden och grupper tillkommit. Enligt min uppfattning är det hypotetiska möjligt att urskilja en expansion på följande områden: Utvärdering/kvalitetssäkring, genusvetenskap, pedagogik/utbildningsvetenskap. Detta är tre områden som har uppvärderats eller kanske till och med uppkommit som viktiga områden inom det svenska akademiska fältet under de senaste decennierna. Ett fjärde område, som är betydligt mer diffust, är något slags ”academic management”. Academic management och utvärdering/kvalitetssäkring är områden som har tillkommit såväl inom forskningen som utanför ramen för universitetets traditionella kärnuppgifter, medan genusvetenskap och utbildningsvetenskap är områden som hör hemma inom kärnområdet forskning/utbildning.

Ledarskap och kvalitet

Jag börjar med de områden som expanderar utanför universitetets egentliga kärna. Utan att (ännu) ha undersökt saken har jag en hypotes om en expansion inom de grupper inom universitetet som inte är sysselsatta med forskning/undervisning, dvs inom kärnverksamheten. Denna expansion har säkert flera förklaringsgrunder, och bör ses i sin kontext. Det handlar om tillkomsten av nya högskolor med en delvis annorlunda roll än de gamla universiteten. Det handlar om förvaltningspolitisk utveckling och omvandlingen av den offentliga sektorn i termer av new public management. Utan att gå in närmare på kontexten, vilket skulle ta för lång tid här, kan vi konstatera att ett flertal reformer har stött en expansion och förändring av universitetsbyråkratin. Jag använder medvetet begreppet byråkrati, för att fästa uppmärksamheten på det faktum att byråkrati knappast alls längre används som term för att beskriva universitetsadministrationen i det officiella språkbruket. I stället är det andra termer som används, och detta skvallrar om en förändring på området.

Redan under Per Unckels tid som utbildningsminister skapades strukturer som stödde framväxten av en styrningskedja, från universitetsrektorerna och ner till prefekterna, där makt knöts till vissa positioner, i stället för att som förut handhas av korporativt valda organ.⁹ ”Academic management”, eller mer generellt styrning, blev ett expansionsområde inom det akademiska fältet. På Lunds Tekniska högskolas hemsida på nätet [/http://www.lth.se/lthjobb/meriter.html/](http://www.lth.se/lthjobb/meriter.html) rekommenderas lärarförslagsnämnder och sakkunniga att som tredje kriterium, efter forskningsskicklighet och pedagogisk skicklighet, bedöma akademiskt ledarskap. Vidare sägs:

Lärarförslagsnämnden bör vid bedömning av s k administrativ skicklighet likställa begreppet administrativa uppgifter med utövandet av akademiskt ledarskap.

⁹ Benner, M. (2001). Kontrovers och konsensus: vetenskap och politik i svenskt 1990-tal. Stockholm Nora, Institutet för studier av utbildning och forskning (SISTER); Nya Doxa.

Detta är en indikation på att administrativa uppgifter inom universitetet just nu genomgår en transformationsfas: de förvandlas till akademiskt ledarskap. Detta är en inte alls oviktig begreppslik förändring. Administration handlar om att stödja, underlätta och förmedla, att utföra kringuppgifter och ge service. Administrationen är ordnad ”kring” kärnuppgifterna i verksamheten. Akademiskt ledarskap handlar däremot om att leda, styra och bestämma, något som ger den förutvarande administratören en helt annan roll i organisationen. Samma utveckling har ägt rum i andra länder. Rosalind Williams har utifrån sina erfarenheter av en ledande befattning vid MIT noterat en liknande utveckling av området administration, i samband med en större omorganisation av verksamheten. Vad som hände var att administratörerna, med hjälp av utomstående konsulter, började utveckla en ny identitet:

Reengineering...promoted a staff culture much more like that of the faculty: dynamic, self-promoting, engaged in lifelong learning, mobile, aggressive. Now staff too were encouraged to become self-creating, self-aware “change agents”, relying on a suite of skills and “competencies” for long-time security, instead of looking for security in the institution employing them.¹⁰

Detta leder över diskussionen till uppkomsten av inte bara nya områden, utan också nya aktörer, som befolkar dessa nya områden. Det finns, på grundval av Rosalind Williams erfarenheter, anledning att formulera en hypotes om en ny grupp av administratörer inom akademien som företräder tankar om akademiskt ledarskap och som arbetar aktivt med att befästa sin position som grupp. Det är inte svårt att föreställa sig vilka typer av aktörer som skulle kunna tänkas identifiera sig med detta projekt: universitetsrektorer, dekaner, prefekter.¹¹ I Bourdieuska termer kan man tala om en ny grupp av aktörer som deltar i kampen om makt på det akademiska fältet. Hur är då denna nya grupp är beskaffad: vilket

¹⁰ Williams, R. H. (2003). Retooling: a historian confronts technological change. Cambridge, Mass.; London, MIT Press. s. 100.

¹¹ Sveriges universitets- och högskoleförbund driver projektet IDAS, ”som syftar till att få fram flera ledare inom universitet- och högskolor och ett ledarskap som kan ta sig an de stora utmaningar som väntar svensk högskola”. I den särskilda arbetsgrupp som leder projektet sitter 4 högskolerektorer, 1 prodekan och 2 prefekter. <http://www.his.se/templates/Centralnyhet.aspx?id=18550>

förhållningssätt har den till doxan? Vilken smak har den och hur stort samt vilken typ av kapital företräder den? Dessa frågor intresserar mig.

Förutom akademiskt ledarskap finns det ett annat område som mycket påtagligt har etablerats på det akademiska fältet, men utanför det traditionella kärnområdet, och det är utvärdering och kvalitetssäkring. Utvärdering och kvalitetssäkring är begrepp som inte existerade inom universitet när jag påbörjade mina universitetsstudier 1985. Mitt (visserligen källkritiskt tvivelaktiga) minne säger mig att kvalitetsdiskussionerna vid Uppsala universitet påbörjades i samband med att begreppet genomströmning myntades i syfte att höja institutionernas produktivitet i kvantitativa termer. Kvalitet kom i fokus som en direkt konsekvens av att kvantitativa mått hotade att utarma kunskapsinnehållet i utbildningen, enligt vad jag minns. Detta bör ha varit 1991-1992. Utvärderingsvurmen (som jag tycker att man bör ha rätt att kalla den) tror jag däremot är ett något senare fenomen, dock även det direkt kopplat, åtminstone inledningsvis, till genomströmningsskraven. Så fort kvantitativa mått införs är det möjligt att utvärdera och över tid komparera output.

Genomströmningsskraven och de med de följande nya kraven på kvalitetssäkring och utvärdering är naturligtvis inte ett fenomen som är specifikt för svenska universitet. På detta område finns det forskning, som anknyter till den offentliga sektorns omvandling i hela västvärlden. Utvärdering är starkt kopplat till införandet av nya styrningsformer: från regelstyrning till mål- och resultatstyrning. Utvärdering är också starkt kopplat till framväxten av internrevision och rutiner och procedurer som ska göra det lättare att genomlysas och kontrollera en organisations verksamhet.¹² Här kommer vi tillbaka till begreppet transparens, som i högsta grad är centralt i denna kontext. Verksamheten ska vara transparent, i den meningen att det ska vara lätt för en utomstående att ta reda på hur pengar används och vad som produceras. Som Michael Power, författaren till *The Audit Society*, konstaterar, har utvärderingstänkandet sin grund i en misstänksamhet mot organisationerna och deras företrädare. Vidare påvisar Power att företeelsen ”auditable performance”,

¹² Rombach och Sahlin-Andersson Sahlin-Andersson, K. and B. Rombach (2002). Från sanningssökande till styrmedel: moderna utvärderingar i offentlig sektor. Stockholm, Santérus.

eller på svenska ”utvärderingsbar prestation” tenderar att verka formande och styrande för en organisations verksamhet, särskilt när ”auditable performance” kopplas till medelstilldelning. Organisationer som utvärderas på detta sätt tenderar att koncentrerar sin verksamhet till områden som utvärderas, söka förbättra mått som är centrala i utvärderingssystemet, och lägga mindre vikt vid sådant som inte utvärderas.¹³

Vi vet alltså ganska mycket redan om utvärdering och kvalitetssäkring som områden med egna normsystem. Framför allt vet vi med stor säkerhet att kvalitet nästan alltid i sådana sammanhang uppskattas i kvantitativa termer. Här finns potentiellt en konflikt på det akademiska fältet om en viktig del av dess normsystem: kvalitetsbegreppet. Denna konflikt uppstår som en konsekvens av att kvalitet är något annat för en utvärderare än det i normalfallet är för en universitetslärare: “Quality is not about high standards but those which are uniform, predictable and verifiable”.¹⁴ Applicerat inom ramen för en inomvetenskaplig standard blir detta omöjligt. Ingen lärare vill ha in 10 likadana totalt förutsägbara c-uppsatser varje termin, på bekostnad av möjligheten att få in en (1) riktigt bra och innovativ uppsats. Icke desto mindre finns ett sådant tänkande inom universitetsvärlden i dag, när man på allvar kan diskutera möjligheten att tvinga fram en högre genomströmning på C- och D-nivå genom att göra överbetyg beroende av att man hållit sig inom den givna tidsramen.

Finns det då anledning att tro att utvärdering och kvalitetssäkring etablerat sig som ett område på det svenska akademiska fältet? Jag menar att det knappast finns anledning att betvivla detta. Högskoleverkets verksamhet har alltsedan verkets tillkomst 1995 i stor utsträckning varit inriktad på just utvärdering och kvalitetssäkring. Dess nuvarande kansler, Sigbrit Franke, har en bakgrund som utvärderingsforskare. Under åren 1995-2001 låg tonvikten på s.k. kvalitetsarbetsgranskningar, dvs. hur lärosätenas egna kvalitetssäkringssystem såg ut. År 2001 fick verket i uppdrag att utvärdera alla ämnen som kan ingå som huvudämne i en allmän examen samt program som leder till yrkesexamen. Detta arbete avslutas nästa år.¹⁵

¹³ Power, M. (1999). The audit society: rituals of verification. Oxford, Oxford Univ. Press. Klekon

¹⁴ ibid. s. 59.

¹⁵ Uppgifterna om Högskoleverket härrör från fil. Dr. Lars Geschwind, Högskoleverket .

HSV formar ju i egenskap av tillsynsmyndighet i viss mening universitets och högskolors verksamhet. Inte minst de så kallade självvärderingarna bör vara ett mycket effektivt redskap när det gäller att forma deras självbild. Inom varje universitet och högskola finns särskilda enheter för kvalitetsarbete, vid Uppsala universitet finns enheten för kvalitet och utvärdering, som styrs av en programkommitté. Det finns en långsiktig utvecklingsplan, en årligen reviderad handlingsplan, samt vid vissa fakulteter särskilda kvalitetsgrupper. Uppsala universitets kvalitetsarbete anses så framstående att Uppsala år 2005 utsetts av Högskolverket att representera Sverige i en nordisk tävling i kvalitetsäkning inom högskolan, som hålls av NOQA:s (Nordic Network for Quality Assurance).

Vilka är då de grupper inom högskolan som identifierar sig med ”kvalitets- och utvärderingsprojektet”? I motsats till området akademiskt ledarskap finns det egentligen inga naturliga kandidater bland universitets centrala aktörer. Däremot finns det gott om intressenter i fältets omgivning och utkanter: Högskolverket är bara en av tänkbara aktörer. Studenterna är en annan grupp som kan tänkas vara intressent. Huruvida det finns en homogen grupp som identifierar sig med projektet inom universitets befattningshierarki, och vad som i så fall betecknar en sådan grupp, är däremot en empirisk fråga.

Pedagoger/utbildningsvetare och genusforskare

Ytterligare två nya områden har under de senaste decennierna tillskapats inom det akademiska fältet, och det är två nya forskningsområden: genusvetenskap och utbildningsvetenskap. Till skillnad från utvärdering/kvalitetssäkring och ledarskap är det fråga om tillskott som har skett inom ramen för universitets kärnverksamhet först och främst, även om jämställdhetsfrågor och pedagogik också ligger högt på dagordningen. Vi talar om forskning och utbildning, inte främst om administration och ledning. Visst har utvärderingsforskning och forskning kring ledarskap också fått ett uppsving, men dessa forskningsområden har hittills hållit sig inom ramen för redan existerande discipliner: företagsekonomi inte minst. Genusforskning och utbildningsvetenskap är däremot i färd med att spränga de givna disciplingränserna, och skapa sig ett utrymme som egna discipliner. Deras utveckling skiljer sig också från den nybildning av discipliner som sker

kontinuerligt, som en konsekvens av att olika forskningsområden växlar i dynamik och tillväxtkraft. Genusvetenskap och utbildningsvetenskap är inte ”avknoppningar” av enskilda existerande ämnen, utan dessa forskningsfält har uppstått ”mellan” eller ”ovanför” den gängse disciplinstrukturen. Forskningsfinansieringens struktur spelar här sannolikt en roll. Satsningar öronmärkta för genusforskning har funnits sedan tidigt 1990-tal. Utbildningsvetenskap är ett område som prioriterats inom forskningsfinansieringen de sista fem åren, med särskilda potter avsatta för området (se vidare nedan). Det vore intressant att begreppshistoriskt spåra uppkomsten av termerna ”utbildningsvetenskap” respektive ”genusvetenskap”. De fanns inte för fem år sedan; då talades det om genusforskning samt om satsningar på pedagogik. Är det kanske så att stadfästandet av de vetenskapliga ämnensområdena skett i samband med formulerandet av särskilda finansieringssatsningar, eller har de skett på annat sätt?

Finns det då särskilda urskiljbara nya grupper inom ramen för de nya forskningsinriktningarna? Har dessa grupper också särskilda värderingar som skiljer sig från värderingarna hos andra aktörer på det vetenskapliga fältet. Detta är en komplicerad fråga att besvara. Såväl genusvetenskap som utbildningsvetenskap är nya områden, och nya områden tenderar att befolkas av vetenskapsmän fostrade inom gamla ämnen, och med habitus som också formats inom gamla ämnen. Båda dessa discipliner har också sannolikt (utifrån mina egna kunskaper) fungerat som expansionsutrymmen för existerande forskning som har varit möjlig att definiera in i det tomrum som uppstår när något nytt etableras. På så sätt har ytterligare resurser kunnat tillföras vissa forskningsinriktningar inom ämnen som historia, litteraturvetenskap och sociologi. Frågan är om detta betyder att en ny grupp tillskapats, eller att aktörer inom gamla ämnen delar på det nya utrymmet och samsas om de resurser som finns? Om det senare alternativet är riktigt behöver det inte betyda att kampen om doxan på det akademiska fältet förändrar riktning, även om maktbalansen mellan de gamla grupperna gör det.

En fråga man kan ställa för att utröna hur rimlig hypotesen att det utvecklats nya sammanhållna grupperingar inom de nya disciplinerna är huruvida det utvecklats en sammanhållen ämnesmässig kärna. Naturligtvis behöver en disciplin inte ha en enda teori som alla vetenskapsutövare ställer sig bakom. Det finns discipliner som har den karaktären (nationalekonomi), men det finns också

discipliner som inte har någon gemensam teoretisk kärna (ekonomiskt historia). Frågan är alltså snarare om det finns en gemensam begreppsapparat och ett gemensamt undersökningsfokus, ett slags minsta gemensamma nämnare, som gör att ämnet kan växa och utveckla en egen kunskapsgrund. När det gäller genusforskning finns det en sådan kärna, i och med att forskningen utvecklats kring genusbegreppet, som har ett visst teoretiskt innehåll. Att genusvetenskap är en disciplin som utgår från att det existerar ett maktförhållande mellan könen, och undersöker hur genus formas utifrån en kamp om makt och tolkningsföreträde, är därmed något som alla genusforskare måste förhålla sig till. Sannolikheten för att det har utvecklats en eller flera grupperingar inom området genusvetenskap som har möjlighet att söka påverka den vetenskapliga doxan förefaller relativt stor. Svårare är det att utvärdera huruvida utbildningsvetenskap som ämnesområde utgör en sådan sammanhållen enhet.

Framväxten av utbildningsvetenskap förefaller vara nära kopplad till inrättandet av en särskild utbildningsvetenskaplig kommitté inom Vetenskapsrådet år 2001, vilket skedde som en konsekvens av ett riksdagsbeslut, som härrörde ut en utredning om lärarutbildningens förändring. Till kommittén knöts särskilda medel för satsningar på utbildningsvetenskapliga projekt.¹⁶ I förstone hade alltså denna satsning en mycket tydlig koppling till lärarutbildningen och till ämnet pedagogik. Denna koppling tycks emellertid inte så stark som den från vissa aktörers perspektiv var tänkt att bli eller borde ha blivit.¹⁷ I en kartläggande utredning av den utbildningsvetenskapliga kommitténs satsningar under de första tre åren 2001–2003, konstaterar författarna Lillemor Kim och Ewa Olstedt att den disciplingrund som huvudsökande i de utbildningsvetenskapliga projekten har, varierar betydligt. Ungefär hälften har en bakgrund som disputerade inom ämnet pedagogik, men ämnen som filosofi, vetenskapsteori, litteraturvetenskap, psykologi och sociologi har också lyckats väl i kampen om de utbildningsvetenskapliga medlen.¹⁸ Kim och Olstedt konstaterar

¹⁶ Intervju med utbildningsvetenskapliga kommitténs nye huvudsekreterare Ulf P Lundgren på SULFS hemsida, /www.sulf.se/templates/CopyrightPage.aspx?id=1762/

¹⁷ ibid.

¹⁸ Kim, L. and E. Olstedt (2005). Utbildningsvetenskapliga kommittén - en ny aktör i forskningslandskapet. Arbetsrapport, SISTER.

också att det som är sammanhållande för området snarare är ett fokus på lärandeprocessen som undersökningsobjekt, än gemensamma frågeställningar, teorier och metoder.¹⁹ Denna bild förstärks om man ytligt inventerar de utbildningsvetenskapliga institutioner och fakulteter som finns vid svenska universitet och högskolor. De utbildningsvetenskapliga institutionerna/fakulteterna utmärks av att de är ytterst olika när det gäller organisation, uppbyggnad och ämnesmässig grund, och att det forskningsområde som omfattas därmed också är mycket brett, om det existerar alls. Vid utbildningsvetenskapliga fakulteten vid Göteborgs universitet ingår institutionerna för arbetsvetenskap, hushållsvetenskap, pedagogik och didaktik samt Idrottshögskolan och Rektorsutbildningen. Här forskar man i ett brett spektrum av områden som inkluderar idrottspedagogik, utvecklingsekologi, skolutveckling och utvärdering, för att nämna några.²⁰ Vid Mitthögskolan sägs tydligt att pedagogik är huvudämne inom den utbildningsvetenskapliga institutionen, men att psykologi och retorik är undervisningsämnen.²¹ Vid Karlstads universitet anger man att de ämnen som finns inom institutionen är idrottsvetenskap, musik, pedagogik och specialpedagogik.²² Vid Luleå teknisk universitet anger man klart och tydligt att institutionen för utbildningsvetenskap har sin huvudsakliga verksamhet inom lärarutbildningsprogrammet, och forskningsanknytningen tycks i förhållande till de andra uppräknade institutionerna relativt svag.²³ Som synes är utbildningsvetenskapen något av en ämnesmässig kameleont, där disciplingrunden är svag, eller i vissa fall kan jämföras med pedagogikämnet. Att inom ett sådant ämne tänka sig att det pågår ett strategiskt arbete hos en sammanhållen grupp, som syftar till att förändra doxan, är knappast rimligt. Om man skulle leta efter en sådan grupp bleve det snarare inom ämnet pedagogik, och uppkomsten av utbildningsvetenskap får i så fall ses som ett led i en kamp för ökat utrymme åt pedagogiken och pedagogerna. Om det finns en sådan rörelse är en fråga som än så länge får lämnas obesvarad.

¹⁹ *ibid.* s. 25.

²⁰ [/www.ped.gu.se/](http://www.ped.gu.se/) 2005-04-01

²¹ [/www.mh.se/mhtemplates/](http://www.mh.se/mhtemplates/) 2005-04-01

²² [/www.uv.kau.se/](http://www.uv.kau.se/) 2005-04-01

²³ [/www.ltu.se/](http://www.ltu.se/) 2005-04-01

De nya grupperna: doxan, kapitalet, makten och nätverken

Hittills har diskussionen rört sig kring tre frågor: om det finns nya områden som kan tjäna som maktbaser inom det akademiska fältet, om det finns sammanhållna grupper av aktörer inom dessa områden, och om dessa grupper också kan tänkas företräda någon särskild syn på hur fältets doxa bör utvecklas. Nu vill jag försöka återvända till den teoretiska nivån, och med hjälp av den Bourdieuska begreppsapparaten utveckla idéer om hur man kan undersöka utvecklingen av nya grupper och normer på det akademiska fältet.

Hittills har jag främst använt mig av begreppen fält och doxa i min diskussion. Ett centralt begrepp, kapitalbegreppet, har lämnats utanför. Detta ska nu åtgärdas. Kapitalbegreppet är nämligen centralt när det gäller att analysera *hur* en aktör eller en grupp av aktörer får tillgång till makt på ett fält. Det är mängden och typen av kapital som avgör aktörernas position på fältet. Vad är då kapital?

I den Bourdieuska terminologin är kapitalbegreppet centralt, som ett redskap för att förstå aktörers strategier och utfallet av dessa strategier. Därvidlag är inte endast ekonomiskt kapital viktigt, utan även symboliskt och socialt kapital. Kulturellt kapital är en underavdelning av symboliskt kapital, som hänför sig till ett institutionaliserat samhälle, där formella utbildningsinstitutioner finns. Kulturellt kapital är alltså sådant som utbildning och förvärvade färdigheter. Socialt kapital är sådant som kontakter och familjeband, alltså sådant som jag utifrån min forskningsbakgrund definierar som nätverk. Det sammanlagda kapital en individ besitter är en del av individens habitus, men habitus innefattar också smak, värdering och disposition, d v s de ställningstaganden och sannolika val individen gör.

Forskare som arbetat med att utveckla Bourdieus begreppsapparat har ofta laborerat med kompletterande typer av kapital, ibland i en omfattning som skapat en hel katalog av olika kapitaltyper: utbildningskapital, politiskt kapital, institutionskapital, etc. Enligt min uppfattning finns inga analytiska poänger att vinna med en sådan begreppsdjungel. I stället anser jag det mer givande att arbeta med den grundläggande distinktionen mellan ekonomiskt kapital och symboliskt/kulturellt kapital. Socialt kapital är enligt min uppfattning en överordnad kategori, då alla andra kapitalformer är socialt förmedlade. Makt är ett

socialt fenomen. Institutioner är i grunden sociala överenskommelser.²⁴ Åtkomst till olika typer av kapital sker genom att de *förmedlas* genom social interaktion. Antagningen till en utbildning eller till en anställning, exempelvis, sker genom en process där olika regler och rutiner appliceras av individuella beslutsfattare. Den sökandes kompetens bedöms genom en social process där beslutsfattarna först ”kodar” ansökan, d v s bestämmer vad där står, en process som kan involvera mer eller mindre av det egna omdömet. Jag har svårt att se att det kan existera några kapitalbildningsprocesser som inte är socialt betingade, med undantag för den som sker genom ett lotteri.²⁵

Såväl ekonomiskt som symboliskt kapital bildas alltså i en social process. Kampen på fältet är en kamp som sker med kapital som medium, och som avser målet att få makt över doxan, och därmed skaffa sig ett överläge gentemot andra aktörer på fältet. En nyckel i denna kamp är de formella institutionerna. De formella institutionerna, i meningen regler och rutiner, är förknippade med *organisationer* och *positioner*. Organisationer bygger på regler och rutiner, och de ger upphov till sådana. Man kan inte tänka sig Uppsala universitet utan rektor, dekaner, prefekter, lektorer, doktorander, och ett vitt förgrenat regelsystem som bestämmer vilken makt som ligger förborgad i varje position. Därmed inte sagt att alla positioner behöver vara knutna till universitet som arbetsgivare. Att vara redaktör för en vetenskaplig tidskrift är en viktig position, att arrangera en konferens är en annan.²⁶ Skapandet av nya positioner, samt tillgång till redan etablerade positioner, är något som aktörerna på fältet har intresse av, eftersom positionerna innebär makt, i varierande utsträckning. Vissa positioner ger stor aktionsradie, medan andra ger tillgång till en mycket begränsad makt, både när det gäller maktens riktning och intensitet.

²⁴ Douglas, M. (1987). *How institutions think*. London, Routledge & Kegan Paul.

²⁵ Det finns en underbar novell av Jorge Luis Borges, ”Lotteriet i Babylon”, som beskriver ett helt samhälle som behärskas av ”Bolaget”. Allt som händer och sker i detta samhälle gör det som en konsekvens av en lottdragning i det stora lotteriet. Karriärer och livsöden avgörs på detta sätt: människor avrättas eller upphöjs till ofantlig makt och rikedom. Jag tycker det är intressant att tänka på denna berättelse som en beskrivning av det totala eliminerandet av det sociala omdömet. Utan det sociala omdömet finns det inget utrymme för kritik av makten: slumpen är ju totalt oväldig, och ingen makthavare kan anses ansvarig för hur samhället utvecklas. Novellen har dock en ”twist”: ”bolaget” är samhällets verkliga makthavare.

²⁶ Se exempelvis Gunneriusson, H. (2002). *Det historiska fältet: svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957*. Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis: Univ.-bibl. distributör.

En förklaring till positionernas centralitet är naturligtvis att de ofta ger tillgång till ett visst ekonomiskt kapital: en lön och kanske också andra ekonomiska resurser. Ett centralt faktum är att positioner som ger tillgång till mycket ekonomiskt kapital ofta ytterst är beroende av beslutsfattande som inte sker inom det akademiska fältet, utan inom andra fält. Man kan tänka sig att tre andra fält är viktiga för tillskapandet av positioner inom det akademiska fältet i dag. Det första är det politiska fältet. Att beslutsfattande som ger upphov till nya positioner i Sverige sker på det politiska fältet är ett okomplicerat påstående, eftersom ju våra universitet till stor del är statsfinansierade. Det andra är det ekonomiska fältet. I takt med att en allt större del av universitetens finansiering kommer från den privata sektorn, spelar också beslutsfattande på det ekonomiska fältet större roll för universiteten. Det tredje är maktens fält. Maktens fält är hos Bourdieu ett begrepp som används för att analysera ett fenomen som jag vill konceptualisera i termer av förekomsten av en elit. De aktörer som har mest kapital inom de olika fälten bildar tillsammans ett eget fält, ett maktens fält. På maktens fält bestäms växelkurserna mellan olika typer av kapital. De olika eliterna förhandlar där sinsemellan om hur ekonomiskt och symboliskt kapital ska värderas. Maktens fält ligger ”ovanför” de andra fälten, men skär samtidigt igenom dem och påverkar dem alla.²⁷

Gränserna mellan de olika fälten är inte alltid helt lätta att urskilja. Beslutsfattande som pågår inom ett statligt forskningsråd, ska det definieras som något som pågår inom eller utom det akademiska fältet? Den diskussion vi har haft de sista åren om fakultetsmedlens andel av forskningsfinansieringen har i högsta grad berört denna gränsdragning. Företrädare för det akademiska fältet (också kallat vetenskapssamhället) har hävdats att fältet undandragits resurser som en konsekvens av nedskärningen av fakultetsmedlen. Som svar ger företrädare för det politiska fältet att de statliga forskningsrådsystemet ju är baserat på peer review, och att det akademiska fältet därmed inte alls berövas resurser.

²⁷ Eriksson, P. and Stockholms universitet. Ekonomisk-historiska institutionen (2004). Stadshypoteks plats och bana inom det svenska kreditväsendet 1909-1970: en socialhistorisk studie. Stockholm, Ekonomisk-historiska institutionen Univ.: Almqvist & Wiksell International distributör.

Ju mer centralt FoU blir i samhället desto mer centralt blir det akademiska fältet, och ju intressantare blir interaktionen mellan det akademiska fältet och andra fält. Resurser tillförs det akademiska fältet och nya positioner och områden skapas, men detta innebär också att interaktionen mellan det akademiska fältet och andra fält ökar, och att maktkampen inom det akademiska fältet också gäller dessa nya resurser och områden. Det som intresserar mig är hur de nya grupper som diskuterats ovan förhåller sig andra fält än det akademiska?

Denna fråga kan man studera på flera sätt och ur flera aspekter. En undersökning som förefaller mig central med utgångspunkt från mina frågeställningar är att undersöka de nya gruppernas ställning på det akademiska fältet, i termer av hur mycket kapital de har samlat, och vilka positioner de har uppnått. Detta kan man tänka sig att undersöka genom en korrespondensanalys. Men det förefaller mig också centralt att undersöka de nya gruppernas värderingar och förhållningssätt till det akademiska fältet, och att hålla sådana analyser på mikronivå, för att inte förlora den historiska kontexten. Olika grupper kan tänkas ha olika förhållningssätt till fält som ligger utanför det akademiska. Klarast är kanske kopplingen till det politiska fältet. Forskning om utvärdering, genus och ledarskap har alla klara motsvarigheter inom det politiska fältets problemområden: effektivitet, styrbarhet och jämställdhet som politiska mål. Här kan förhållningssättet hos de som forskar på området variera mellan en position där forskningen underordnas de politiska målen, och en där man sätter en egen agenda, och kanske också, utifrån vetenskaplig synpunkt, kritiserar den politiska agendan. När det gäller utbildningsvetenskap är det svårare att se hur de politiska kopplingarna ser ut. Ju större distans som föreligger mellan aktörerna på det akademiska fältet och deras forskning, och ena sidan, och värderingar som i någon mening är politiska å den andra, desto klarare är det akademiska fältets autonomi. Om Bourdieus teoretiska resonemang fungerar kan nämligen politiska värderingar eller program inte fungera som grund för en position på det akademiska fältet. Här kan aktörerna ha olika strategier: de kan välja en strategi som innebär att de samlar kapital och positioner inom det akademiska fältet, och de kan välja att samla kapital som är giltigt på andra fält. Frågan är om det också (i praktiken) existerar

en tredje väg: att förändra det akademiska fältets doxa och därmed ändra reglerna för vilken typ av kapital som är gångbart på fältet. Mitt syfte är att studera sådana strategier, uttryckta genom hur aktörerna ser på forskning och på universitet, vilka begrepp de använder, och hur de relaterar sig till andra aktörer på och utom fältet.

Inte minst det sista är en mycket intressant aspekt av den tänkta studien. Eftersom makt är beroende av socialt kapital måste de nya grupperna formeras såväl inåt som utåt. Vilka nätverk har aktörerna i de nya grupperna? Finns det kopplingar *mellan* de olika nya grupperna? Är det samma personer som förespråkar tydligare utvärderingar av universitetens samhällsroll som talar sig varma för vikten av akademiskt ledarskap? Genom att analysera de här frågorna ur ett fältperspektiv avser jag att komma fram till en syn på de senaste decenniernas utveckling inom den högre utbildningen som tydligt ser frågan ur ett maktperspektiv, och beaktar olika gruppers intressen, strategier och värderingar.

Benner, M. (2001). Kontrovers och konsensus: vetenskap och politik i svenskt 1990-tal. Stockholm

Nora, Institutet för studier av utbildning och forskning (SISTER);
Nya Doxa.

Bourdieu, P. and R. Nice (1984). Distinction: a social critique of the judgement of taste. Cambridge, Mass., Harvard University Press.

Bourdieu, P., M. Rosengren, et al. (1996). Homo academicus. Eslöv, B. Östlings bokförl. Symposion.

Clark, B. R. (1987). The academic profession: national, disciplinary and institutional settings. Berkeley, University of California Press.

Douglas, M. (1987). How institutions think. London, Routledge & Kegan Paul.

Eriksson, P. and Stockholms universitet. Ekonomisk-historiska institutionen (2004). Stadshypoteks plats och bana inom det svenska kreditväsendet 1909-1970: en socialhistorisk studie. Stockholm, Ekonomisk-historiska institutionen Univ.: Almqvist & Wiksell International distributör.

Gibbons, M. (1994). The new production of knowledge: the dynamics of science and research in contemporary societies. London, Sage.

Gunneriusson, H. (2002). Det historiska fältet: svensk historievetenskap från 1920-tal till 1957. Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis: Univ.-bibl. distributör.

Kim, L. and E. Olstedt (2005). Utbildningsvetenskapliga kommittén - en ny aktör i forskningslandskapet. Arbetsrapport, SISTER.

Nowotny, H., P. Scott, et al. (2001). Re-thinking science: knowledge and the public in an age of uncertainty. Cambridge, Polity Press.

Pestre, D. (2003). "Regimes of knowledge production in society: towards a more political and social reading." Minerva(41): 245-261.

Power, M. (1999). The audit society: rituals of verification. Oxford, Oxford Univ. Press. Klekon

Sahlin-Andersson, K. and B. Rombach (2002). Från sanningsökande till styrmedel: moderna utvärderingar i offentlig sektor. Stockholm, Santérus.

Torstendahl, R. (1994). Reglerade minimikrav och optimumnormer.

Williams, R. H. (2003). Retooling: a historian confronts technological change. Cambridge, Mass.; London, MIT Press.

